

PURGATORI, APARICIONS I MISSES: DE SANT AMADOR A SANT VICENT FERRER*

JOAN MAHIQUES CLIMENT

(Institut National d'Histoire de l'Art)

1 INTRODUCCIÓ

La celebració de misses per les ànimes dels difunts és un costum ben arrelat des dels primers segles del cristianisme, documentat si més no en algunes obres cabdals de la història cultural d'Occident com els *Diàlegs* de sant Gregori Magne († 604), els quals, en un passatge del llibre IV, vindrien a explicar els orígens del conegut trentenari de sant Gregori, tot establint les trenta misses com una xifra predilecta. Segons aquest relat, el sant celebrà una missa diària en sufragi d'un monjo que en vida s'havia apropiat indegudament de certs diners. Al trentè dia, el difunt aparegué a un altre monjo per anunciar el seu alliberament de les penes d'ultratomba, advertint de més a més que ja havia combregat.¹ Diversos relats aprofiten el mateix número per establir el nombre d'almoines, misses o altres actes de caritat. La *Historia Karoli Magni et Rotholandi*, conservada al *Codex Calixtinus*, del segle XII, ens explica, segons la seua traducció catalana medieval, com Carlemany ordenà que «lo dia de la passió d'aquells per cascun any donassen a menjar a ·xxx· pobres, e que tots faessen vestedures necessàries e faecen passar e dir ·xxx· saltiris en ·xxx· dies, e atrestantes mices sollempnes ab obxèquies [de] defonts plenàriament cascun any ans de la festa d'aquells» (Pseudo-Turpí 1960: 112; cf. Mahiques Climent 2003-2004: 159). Tant la crònica del Pseudo-Turpí com els *Diàlegs* de sant Gregori s'han conservat a través d'un gran nombre de manuscrits llatins i de traduccions medievals a diverses llengües, entre d'altres el català.

* Aquest treball aprofita part dels materials d'una recerca postdoctoral que l'autor ha realitzat a l'Institut National d'Histoire de l'Art, amb el finançament del programa Beatriu de Pinós (BP-DGR 2009) en la seua modalitat A. Aquesta estada ha anat dirigida a la consecució d'un projecte integrat en el GAHOM (Groupe d'Anthropologie Historique de l'Occident Médiéval) i tutelat per la Dra. Marie Anne Polo de Beaulieu, a qui agraïm els mitjans, facilitats i consells donats.

1. Hem consultat aquest passatge a través de la traducció catalana medieval (Sant Gregori Magne 1968: 115-119). Sobre el cicle de sant Gregori a la literatura i l'art catalans, vegeu Rodríguez Barral (2007: 204-213 i 260-263), Martínez Romero (2006: 358-359), Cerdà Subirachs (2006: 36-32, 61-64 i 142-143) i Mahiques Climent (2003-2004: 158). Més endavant insistirem en el fet que les misses de sant Vicent Ferrer en realitat constitueixen una modalitat de les de sant Gregori, tal com indica Carreres Zacarés (1927).

Les misses seriadades de difunts documentades durant els darrers segles de l'època medieval s'inspiren en el precedent de sant Gregori Magne, però també s'emmarquen en la tradició de les celebracions votives organitzades segons el calendari litúrgic o segons diverses advocacions. A casa nostra van adquirir gran anomenada les misses de sant Amador i les de sant Vicent Ferrer, documentades per primer cop les unes el 1378 i les altres el 1494 (Cerdà Subirachs 2006: 16; Martínez Romero 2006: 360). A aquests dos cicles podríem afegir-ne d'altres com els que esmenta Jordi Cerdà Subirachs (2006: 61-88) als Països Catalans entre els segles XIV i XVII, no només les misses de sant Gregori sinó també les de sant Agustí, de sant Nicolau Tolentí, de sant Miquel, del papa Climent, de la serventa i de les cinc nafres.² En realitat, els canvis socials i culturals esdevinguts al llarg dels segles no arribaren a alterar les característiques generals d'aquests cicles, que van perviure malgrat la revisió crítica i les prohibicions emeses per part de les autoritats eclesiàstiques (Gómez Nieto 1992: 359-360; Cerdà Subirachs 2006: 60; Martínez Romero 2006: 360). Sant Vicent Ferrer, just el predicador a qui se li atribuiria pòstumament la inauguració d'una nova sèrie inspirada en el precedent de sant Gregori, s'expressava amb una absoluta contundència quan considerava el trentenari de sant Amador com un acte susceptible d'ésser simoniàc:

«Mas molts hi erren, que fan contra Déu, religiosos e preveres e d'altres, que no·ls va lo cor sinó en la avarícia de aquest món, que fan simonia. Axí com hun prevere dirà per avarícia al pacient que face dir les misses de sent Amador, e que·y haze tantes candelas e que·y haze un diner, e que·s diguen contínuament, a ben créxer la fava. Oo, quinya error! La primera és que per aquelles misses isque l'ànima de purgatori. Veritat és que la ànima de sa mare, de sent Amador, n'isqué, per ço que ere en tal condició que allò li valgué; mas no·u farà a hun altre, que una medicina no pot ésser general a totes malalties. Una vegada hun metge guarí ab una ceba una nafra de hun hom, e pus hac feta la cura, de fet se arreà com a gran metge, ab son caperó vestit, forrat de... per continuar llur metgia, e a aquells que havien mal de huylls posave'ls-hi ceba (he, que solaç!) e matave'ls. E axí fan los preveres que cuyden-se que totes les ànimes exiran per les misses de sent Amador; e no és ver, *quia «quid prodest calcaneo non prodest occulo»*. Bé és verdader lo sacrament axí de prevere de mala vida com del prevere de bona vida, mas lo mèrit no és egual. Sent Amador ere molt sant, e per allò per aventura salvà la ànima de son pare e de sa mare. *Item*, hi ha altre error, que les misses diu que són tantes de la Trinitat, tantes de senta Maria Magdalena, etc; e diu que·s deuen dir arreu [...] Altra error: dels diners e de les candelas que·y fan metre, que munten X o XII sous. Açò simonia es e gran error, e per res no poden valer tals misses [...] E, per semblant,

2. De la difusió del trentenari de sant Amador o d'altres sèries, en parlen Madurell (1967), Gómez Nieto (1992), Eire (1995: 195-231) i Martínez Gil (2000: 215-245). Els testaments d'arreu de la Corona d'Aragó, sobretot els del segle XV, palesen la gran difusió del trentenari de sant Amador, fins a tal punt que és gairebé incontrolable el gruix de notícies assenyalades. Vegeu, per exemple, els casos i/o la bibliografia esmentats per Parramon (1955: 284-285), Madurell (1967: 265-266), Riu i Riu (1971: 95), Ferrer i Mayol (1974: 405; 1998: 302), Batlle (1981-1982: 393, 403 i 412), Coll Julià (1981-1982: 297-298), Arnall i Juan (1989: 65 i 157, núm. 48), Puchades i Bataller (1999: 182-183), Martínez Gil (2000: 227-236) i Martínez Mira (2011).

vosaltres lechs peccau, que·ls hi feu caure als preveres. Mas si voleu fer dir misses, hajats preveres que no sien concubinaris ne viciosos [...] Mas si havets devoció de fer dir una missa, X o XXX, hajats hun prevere de bona vida, o que us ó penseu, e digats-li que vos digue tantes misses; mas no fer-hi pacte, ne lo prevere deu demanar res, mas vós per caritat devets-li dar tant com ha mester lo jorn que diu la missa» (Sant Vicent Ferrer 1975-1977: III, 181-182).³

No ens ocuparem en aquest treball de la dimensió social d'aquesta mena de pràctiques pietoses. Tampoc estudiarem les diferents modalitats de misses seriades (obertes, tancades, planes, cantades, etc.) ni els elements simbòlics i rituals associats a aquestes. El nostre propòsit principal és comparar els relats que, a través de l'aparició d'una ànima del purgatori, explicarien l'origen dels cicles de sant Amador i de sant Vicent Ferrer. També farem esment d'altres testimonis que ens ajuden a interpretar i contextualitzar aquests dos casos. En aquesta mena d'històries, les aparicions de difunts són un element fonamental i de gran rendiment narratiu. No deixa de ser significatiu que, segons indica Gómez Nieto (1992: 363), en una obra centrada en aquesta mena de sufragis, copiada al ms. 18728/9 de la Biblioteca Nacional de España, vuit dels catorze tipus de misses assenyalats vagin associats a algun relat en què es produeix una aparició d'ultratomba. L'obra en qüestió té el títol de *Memoria de las misas que en sus testamentos y por las ánimas del purgatorio y por negocios gravísimos o devociones particulares se dicen, recopiladas por el licenciado Juan García Polanco e impresas con licencia en Madrid por Diego Flamenco, año de 1625*. Així, per exemple, assenyalava Gómez Nieto (1992: 362) que en aquest manuscrit «se da cuenta de misas como las de San Vicente Ferrer, de las llagas [...] o de los 15 misterios de Nuestra Señora, siendo en todas ellas una aparición la causa de su origen». Després d'aquesta breu introducció, passarem als relats de sant Amador i de sant Vicent Ferrer, dues històries que presenten un seguit de paral·lelismes que van molt més enllà de la mera aparició d'una ànima d'ultratomba. Tal com veurem de seguida, els motius que constitueixen els respectius arguments compten entre els llocs comuns més reiterats en aquesta mena de narracions.

2 DE SANT AMADOR A SANT VICENT FERRER

De l'hagiografia d'Amador es conserven si més no quatre redaccions catalanes diferents, una d'elles versificada, a les quals hem d'afegir els testimonis escrits en altres llengües com el portuguès, el castellà i l'occità (Llompart 1982; Cerdà Subirachs 1997, 2006: 95-96; Martínez Romero 2006: 356-357). A grans trets, les fonts catalanes concorden pel fet d'assenyalar que el sant fou engendrat com a resultat d'un pacte del seu pare Pecominus amb el diable. El seu

3. Aquests arguments, citats per Ysern y Lagarda (2003: 94-95), són reiterats en altres sermons de sant Vicent Ferrer (1975-1977: III, 252-253; IV, 39-40), tal com indica Puchades i Bataller (1999: 182-183).

pare jeu en dia sagrat amb la seua esposa Atrahea, que no té més remei que complaure el seu marit a contracor.⁴ D'aquesta relació sexual neix un nadó que no tardarà a ser arrabassat per una legió de diables. Un ermità que el recull el bateja amb el nom d'Amador i l'educa. L'infant creix en edat i en santedat, però un dia se li atansa una legió de diables acompanyant una dona que pateix duríssims turments i que resulta ser la seua mare. Ella encomana al seu fill trenta-tres misses pel repòs de la seua ànima i la del seu marit, cadascuna de les quals s'ha de realitzar sota la protecció d'un sant i amb un determinat nombre de candeles. Un cop Amador compleix amb aquests sufragis, la difunta apareix gloriosament pujant vers el cel, d'una manera tan esplendorosa que fins i tot el seu fill la confon inicialment amb la Verge Maria. Els diferents elements que constitueixen aquesta trama han estat ben estudiats per Jordi Cerdà Subirachs (2006: 111-147). Caldria remarcar que els turments que pateix la mare d'Amador responen cada un d'ells a un pecat comès en vida. Aquesta és la pena més dura de totes: «E per la cinta tenia dos serps recinglades e cascuna tenia lo mochoró de cascuna mamella en la boca e mamaven-la e succaven-la tota entró als moholls dels ossos» (Cerdà Subirachs 2006: 100). Poc després, la difunta confessa el pecat que hauria motivat tal turment:

«Et les serps qui axí'm tenen tan aferada e'm mamen axí les mamelles, aquesta és la major pena e centmília vegades que entre totes les altres. E açò per tal com yo havia mon bon marit e partí's de la terra e estech tres anys sens mi e ell guardà'm la sua bona fe que m'havia promesa et yo, com a traýdora e desleyal, fiu peccat ab altre hom e empreyé'm e haguí un fill lo qual, per tal que no vingués a descubertura, quant fou nat, yo l'aucí e amagué'l, per tal que no fos sabut. E aquell hom de qui yo haguí aquell infant donà'm una cinta que no la gosava sinyer denant tot hom e sinyia-la desobre la camisa e per aquesta raó m'estrenyen axí fort les serps que les lurs cohes meten dins lo cors tro sus al fetge» (Cerdà Subirachs 2006: 101).

En escoltar aquesta descripció, el sant visionari pregunta a la dona «per qual rahó ella sofferia major pena, per la offensa que havia feta al marit o per l'infant que havia mort» (Cerdà Subirachs 2006: 102). A la qual cosa respon: «Centmília vegades sofferia major pena per la offensa que per la mort de l'infant [...], car si la offensa no fos estada, no fóra estada la mort» (*ibidem*). Aquesta mena de pecats no són infreqüents en els relats d'apareguts. De fet, l'hagiografia d'Amador i, si més no en la versió de Francesc Diago (1600) i d'altres autors posteriors, la de Vicent Ferrer ens parlen d'un engendrament adulterí i un consegüent avortament.

En realitat, a les versions que estudiarem, les misses de sant Vicent Ferrer són presentades com una modalitat de les de sant Gregori, ja que

4. Els noms del progenitors del protagonista varien segons la font que es prenga com a referència. Nosaltres utilitzarem el text del ms. 1095 de la Bibliothèque de Marseille, editat per Cerdà Subirachs (2006: 97-105).

l'ànima difunta rep com a sufragi el cicle gregorià. Això no treu que aquesta pràctica s'estengués amb el nom de les misses de sant Vicent Ferrer, tal com apunta Martínez Romero (2006, 2011), que ha estudiat a fons les diferents redaccions de la narració que justificaria l'origen d'aquesta devoció, començant pel *Libre de memòries* de Dionís Punyet, de l'any 1519 (Carreres Zacarés 1927).⁵ Aquesta obra explica com l'ànima d'Eufrasina (Francesca a les reescriptures posteriors) s'aparegué al seu germà Vicent Ferrer mentre celebrava l'ofici diví, per informar-lo que ella estava condemnada al purgatori fins a la fi del món si ell no hi posava remei. La història comença així:

«En la dita ciutat de Valencia havia huna molt devota dona hi era muler de hun mercader, lo qual havia nom Berthomeu de Aguilar, e la dona havia nom Eufresina, hi era jermana del Reverent sent Visent Ferrer, la qual morí, e lo glorios sant Visent Ferrer, volent saber en quin grau de gloria era sa jermana, posas en horacio pregant a Nostre Senyor Deu que li volgues revelar lanima de sa jermana en quin estament era colocada. E axi estant un dia en lo altar major del dit monestir de sent Domingo dient lo dit Sant misa conbentuell, estant en lo darrer memento, la hanima de sa jermana li aparechs tota foguejant ab molts cruells penes e turments» (Carreres Zacarés 1927: 50).

Acabada la missa, el dominic es posa a pregar tot demanant a Déu que li revele les misses de sant Gregori. Se li apareix un àngel que li les mostra per escrit. Després, «en la darera misa aparechs al glorios sent Visent la jermana molt bela e resplandent ab gran companya de angels, la qual portava en la sua ma huna flor de liri e al cap huna corona de molt presioses e odoriferes roses» (*ibidem*). En efecte, ja purificada dels seus pecats, i acompanyada d'àngels, Eufrasina es disposa per pujar a la benaurança celestial. Aquesta versió res ens diu a propòsit dels pecats comesos per la difunta, a diferència del que trobem a la *Historia de la vida, milagros, muerte, y discípulos del bienaventurado predicador apostólico valenciano S. Vicente Ferrer* de Francesc Diago (1600: 153-161; cf. Martínez Romero 2011: 5-6). Aquest autor, sense alterar la trama argumental que trobàvem al *Libre de memòries* de Dionís Punyet, afegeix nous elements, com la violació de Francesca per part d'un esclau negre i l'emmetzinament d'aquest a mans de la dona ultratjada. Aquest homicidi anirà seguit d'un avortament de la protagonista per ocultar la deshonra d'un fill seu il·legítim. El dimoni, vestit de sacerdot, la confessa i, poc després, ella mor. El seu sincer penediment li val el perdó de les penes

5. La importància d'aquest relat també és posada de manifest a l'estudi iconogràfic de Rodríguez Barral (2007: 262). Nosaltres ens centrarem només en aquest text de Dionís Punyet i en una obra hagiogràfica de Francesc Diago. Altres testimonis de l'episodi vicentí són assenyalats per Martínez Romero (2006; 2011).

eternes, però Déu no la deslliura del purgatori. S'apareix al seu germà al convent de València, en el moment de la celebració de la missa:⁶

«Le apareció una muger encendida en bivas llamas de fuego y cercada d'ellas con un niño de color prieto y negro en las manos llevándole a la boca y comiéndole y vomitándole, y tornándole después a comer y vomitar muchas vezes. Y el santo en dando paz al diácono la conjuró de parte del Señor que tenía en la mano y le mandó que le dicesse quién era y ella le respondió: 'Yo soy vuestra hermana Francisca Ferrer, condenada por la magestad de Dios a estar en el purgatorio y padecer estos tormentos hasta el día del juyzio final, por mis culpas y peccados'. Y preguntándole él la causa de tamaños y tan largos tormentos, le dio ella la de los ya referidos delictos contándoselos de la manera que escritos quedan. '¿Puedo yo —le dixo entonces su bendito hermano con harta ternura de corazón— favoreceros en algo para alivio de tan estrañas penas?' Y ella respondió: 'No solo me aliviaríades sino que aún me sacariades del todo d'ellas si celebrásedes por mi las missas de San Gregorio Papa, que en effecto son de gran momento para el de sacar las almas de purgatorio y para otros muchos'» (Diago 1600: 158-159).

De manera semblant al testimoni copiat per Dionís Punyet, a la darrera de les misses que ha de dir el pare predicador, «le apareció su hermana ya gloriosa y acompañada de ángeles, y con una corona o guirlanda de olorosas flores en la cabeça y con un lirio o açucena en la mano, y le hizo gracias por la celebración d'ellas, y le dixo que se yva al cielo de la manera que la vía» (Diago 1600: 160-161). A simple vista són palesos els paral·lelismes que, des del principi fins al final, aquesta història presenta amb la d'Amador i la seua mare.

Nosaltres ens centrarem a partir d'ara en el motiu de la mort prematura d'un infant i en la relació que sovint té aquest tema amb els relats d'apareguts. Aquest aspecte ja va cridar la nostra atenció en estudiar el procés d'Esperança Alegre, esdevingut a la ciutat de Lleida en l'any 1500 (Mahiques Climent 2005: 1048-1051). La difunta esposa de Miquel Alegre confessa que el motiu de les seues aparicions és l'enterrament en sagrat d'un nadó mort en el claustre matern i no batejat: «ya la y trageren morta, la criatura, y la y tornaren dins lo cos y axí la soterraren en sagrat, lo qual no devian fer en ninguna manera ensemps ab ella. De hont ne he agut y sentit molta pena y culpa» (Miró / Vila 1998: 344). Aquest procés situa el llit matrimonial com l'espai particular corresponent al passat terrenal on l'espectre executà la falta que ha de purgar, circumstància idèntica a la d'un cas històric precedent narrat per Joan Gobi al *De spiritu Guidonis*, obra llatina traduïda a diverses llengües, entre d'altres el català (Mahiques Climent 2005: 1050; Miquel i Planas 1914: 199). Aquests elements de clar rendiment simbòlic ens indueixen a pensar en pecats que tenen una relació directa amb la sexualitat o amb

6. Aquest fragment i d'altres que citarem successivament, de Francesc Diago o fra Joan de sant Josep, són testimonis antics que hem transcrit regularitzant les alternances *i/j* i *u/v*, desenvolupant les abreviatures, accentuant, puntuant el text i marcant amb l'apòstrof i el punt volat algunes elisions.

la procreació. Abans que aquestes obres, el *De vita sua* del monjo Guibert de Nogent, escrit vers 1115, refereix el cas d'un fill bastard mort sense baptisme i damnat per una falta que no ha comès. La mare de Guibert somia que abandona el seu cos i és conduïda fins a un pou on apareixen successivament diversos espectres, entre els quals hi ha el seu marit amb un nadó que llença tals crits que aquell qui el veu no pot deixar de sentir una vivíssima angouxa. La visionària pregunta al seu marit com pot suportar tals crits. Ell respon que ho ha de fer vulga o no vulga. Aleshores l'autor afegeix una interpretació d'aquest passatge: en el temps de juvenesa, a causa dels mals consellers, el seu pare havia mantingut relacions sexuals extramatrimonials, de les quals nasqué aquesta criatura, que morí el mateix dia del seu engendrament sense haver rebut el baptisme. Com a conseqüència d'aquest somni, oposant a aquest pecat la virtut contrària, la visionària decideix adoptar un infant orfe per reparar d'aquesta manera el pecat del seu difunt espòs (Guibert de Nogent 2002: 126-136). Aquest episodi és comentat per Schmitt (2001: 268), Joynes (2001: 23-25) i Mahiques Climent (2005: 1050-1051). Com en aquest somni i també en l'aparició de Francesca a Vicent Ferrer, el *Recull d'exemples* explica un cas on la criatura morta esdevé un personatge de la visió d'ultratomba.⁷

«Una monge fon en lo bisbat de Culunya qui peccà carnalment. E après que's sentí preyns, sentí viva la criatura [e] pres erbes ab què aucies la dita criatura. E après, quant se morí, confessà's de tots sos pecats, sinó de aquell. E, per tal, la sua ànima anà a l'infern. E après aparech a una sa parenta que feya oració per ella, e portave en les mans un fadrí e deya: 'Aquest fill concebí e, après que'l sentí viu en mon ventre, maté-lo e no me'n confessé, e ara és-me foch ardent qui'm crema, car si me'n confessàs fóra salva'» (Arnau de Lieja 2004: 72, núm. 398).

Tot plegat ens permet establir una tòpica connexió entre el motiu de la mort prematura — sovint, un infanticidi — i les penes d'ultratomba que això comporta per als progenitors. Finalment, voldríem afegir una breu narració inèdita que fra Joan de sant Josep incorpora als seus *Annales de los carmelitas descalços de la provincia de san Josef en el principado de Cathaluña*, conservats en copia autògrafa al ms. 991 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona:

«Concluiremos con otro caso bien prodigioso que le sucedió a la misma doña Francisca, y ella misma me lo contó y refirió estando yo en Lérida. Avían ido un verano ella y su marido don Joseph Azcón a un lugarzillo que tienen en la montaña, ya dentro de Aragón [...] Desde allí se huvo de ir a Barcelona don Joseph por ciertos negocios. Estando ella encinta, llegaron los dolores de parto. Passolos tan vehementes, sin poder parir, que la pusieron apunto de morir [...] Ella se afligía más. Viéndose sola y apretada de sus congoxas, multiplicava también las súplicas a unos santos y a otros. No hallando

7. Hem trobat altres casos similars a Joynes (2001: 120-125) i sobretot a *ThEMA* (2012) sota la paraula clau *Infanticie* i en vinculació amb els núm. 2730, 2735, 2736 i 3502 de Tubach (1981: 215 i 272).

consuelo ni alivio en nada, se acordó del hermano Miguel y de que, profetizándole los trabajos que avía de passar (de que ya entonces avía passado no pocos), le dixo: ‘Mira, quando te verás muy afligida, llama, que yo te ayudaré’. Acordándose, pues, de repente, de todo esto (que hasta entonces, con la congoja de su grande trabajo, no se avía acordado poco ni mucho) clamó con una grande voz, diziendo: ‘¡Hermano Miguel, aora es hora de ayudarme!’ ¡Cosa maravillosa! Al mismo punto que dixo esto, salió con un estraño y ruidoso ímpetu una criatura muerta y casi negra. Salida del peligro dio gracias a Dios y bendijo al hermano quedando ciertamente persuadida avía sido suyo el beneficio. Y es muy cierto que semejante movimiento no pudo ser natural» (Biblioteca de la Universitat de Barcelona, ms. 991, p. 613^a, §1910, llibre VI, capítol 39).

En aquest cas, evidentment, no hi ha cap aparició, però s’apunten alguns matisos que podrien ajudar-nos a interpretar el passatge del nadó de pell negra fill de Francesca. És cert que a l’hagiografia vicentina aquest color s’interpreta fàcilment com un estigma racial de clares repercussions morals i socials, ja que el pare de la criatura era un esclau negre. El relat de fra Joan de sant Josep podria llegir-se simplement en clau realista, de tal manera que la coloració negrenca de la criatura podria justificar-se a partir d’arguments mèdics. No hi ha dubte, però, que al segle XVII la mort d’un nen no batejat tenia unes connotacions morals i religioses evidents. Hem analitzat diversos casos on el pecat que més pesa en la consciència femenina sembla ser la responsabilitat o la involuntària desgràcia d’una mort prematura i sense baptisme. Aquest motiu també és a l’origen de les misses d’Amador i de Vicent Ferrer, dos visionaris que donen nom a una sèrie de sufragis amb la intenció d’alliberar una difunta de la pròpia família, en un cas la mare i en l’altre la germana, responsables d’un avortament provocat amb la intenció d’amagar el fruit d’una relació adulterina que, en el cas de Francesca, no és desitjada sinó forçada.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARNALL I JUAN, MARIA JOSEPA (1989): «Testaments de fons monacals gironins existents a l’Arxiu de la Corona d’Aragó (Segles XI-XVI). Llurs clàusules diplomàtiques». *De scriptis notariorum (s. XI-XV)*. Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 39-159.
- ARNAU DE LIEJA (2004): *Recull d’exemples i miracles ordenat per alfabet. Volum II. Edició crítica de Josep-Antoni Ysern Lagarda*. Barcelona, Barcino.
- BATLLE, CARMÉ (1981-1982): «Els Granollacs, metges de Barcelona (segle XV). De la cort del rei a la beneficència parroquial». RIU, MANUEL (dir.): *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen miscelaneo de estudios y documentos. Volumen segundo*. Barcelona, CSIC, p. 383-414.
- CARRERES ZACARÉS, SALVADOR (1927): «Origen de la tradición de las misas gregorianas». *Cultura Valenciana*, vol. 2/1, p. 49-51.

- CERDÀ SUBIRACHS, JORDI (1997): «Le Purgatoire au XIVe siècle, un nouveau merveilleux? La version catalane de la *Vie de saint Amadour*». *Revue des Langues Romanes*, vol. 101/2, p. 55-80.
- CERDÀ SUBIRACHS, JORDI (2006): *Les misses de sant Amador: purgatori i cultura popular*. Barcelona, Ajuntament de Bellpuig / PAM.
- COLL JULIÀ, NURIA (1981-1982): «Documentación notarial relativa a los pobres en la Cataluña del siglo XV». RIU, MANUEL (dir.): *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval. Volumen misceláneo de estudios y documentos. Volumen segundo*. Barcelona, CSIC, p. 287-311.
- DIAGO, FRANCESC (1600): *Historia de la vida, milagros, muerte, y discipulos del bienaventurado predicador apostolico Valenciano S. Vicente Ferrer de la Orden de Predicadores*. Barcelona, Gabriel Graells y Giraldo Dotil.
- EIRE, CARLOS (1995): *From Madrid to Purgatory*. Cambridge, University of Cambridge.
- FERRER I MALLOL, MARIA TERESA (1974): «La successió notarial i el traspàs de protocols en terres catalanes a la baixa Edat Mitjana». *Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos. IV: Miscelánea en honor de Raimundo Noguera de Guzmán*. Barcelona, Colegio Notarial de Barcelona, p. 395-428.
- FERRER I MALLOL, MARIA TERESA (1998): «Després de la mort. L'actuació d'algunes marmessories a través d'un manual del notari barceloní Nicolau de Mediona (1437-1438)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 71, p. 281-325.
- GÓMEZ NIETO, LEONOR (1992): «Las misas por los difuntos. Testamentos medievales bajomedievales». *En la España Medieval*, vol. 15, p. 353-366.
- GUIBERT DE NOGENT (2002): *Autobiographie d'un moine du XIIe siècle. Traduite du latin par M. Guizot et R. Fougère*. Clermont-Ferrand, Paleo.
- JOYNES, ANDREW (2001): *Medieval Ghosts Stories. An anthology of miracles, marvels and prodiges*. Woodbridge, The Boydell Press.
- LLOMPART, GABRIEL (1982): *Religiosidad popular. Folklore de Mallorca. Folklore de Europa*. Mallorca, José J. de Olañeta.
- MADURELL, JOSEP MARIA (1967): «Antiga devoció a la santa missa. Notes documentals». *II congrés litúrgic de Montserrat. III: secció d'història*. Montserrat, PAM, p. 265-270.
- MAHIQUES CLIMENT, JOAN (2003-2004): «Les ànimes d'ultratomba: una justificació propagandística». *Estudi General*, vol. 23-24, p. 143-160.
- MAHIQUES CLIMENT, JOAN (2005): «Els apareguts i el culte del Purgatori». ALEMANY, RAFAEL / MARTOS, JOSEP LLUÍS / MANZANARO, JOSEP MIQUEL (ed.): *Actes del X Congrés Internacional de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval*. Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 1045-1056.
- MARTÍNEZ GIL, FERNANDO (2000): *Muerte y sociedad en la España de los Austrias*. Cuenca, Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.
- MARTÍNEZ MIRA, MARÍA ISABEL (2011): «La mujer a través de los testamentos del siglo XVI en protocolos notariales del Archivo Provincial de Murcia». *Murgetana*, vol. 62/124, p. 9-32.

- MARTÍNEZ ROMERO, TOMÀS (2006): «De les Misses de sant Gregori a les Misses de sant Vicent Ferrer. Un breu recorregut per l'hagiografia vicentina». *Afers*, vol. 53-54, p. 353-366.
- MARTÍNEZ ROMERO, TOMÀS (2011): «La hermana de san Vicente Ferrer en el purgatorio: un tema medieval en la literatura barroca». *Rassegna Iberistica*, vol. 94, p. 3-12.
- MIQUEL I PLANAS, RAMON (ed.) (1914): *Llegendes de l'altra vida*. Barcelona, Fidel Giró.
- MIRÓ, RAMON / VILA, PEP (1998): «Visió d'Esperança Alegre (Lleida, 1500). Una visita al més enllà». COMPANYY, XIMO / PUIG, ISIDRO (ed.): *La pintura gòtica dels Ferrer i altres aspectes (in)coneguts al voltant de la Seu Vella de Lleida, s. XIII-XVIII. Dia de la Seu Vella, 1997*. Lleida, Amics de la Seu Vella, p. 327-353.
- PARRAMON, ANTONI M. (1955): «Algunes curioses pràctiques de pietat a les terres de Lleida». *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. 28, p. 279-285.
- PSEUDO-TURPÍ (1960): *Història de Carles Maynes e de Rotllà. Traducció catalana del segle XV*. Introducció, text i notes per Martí de Riquer. Barcelona, Biblioteca Catalana d'Obres Antigues.
- PUCHADES I BATALLER, RAMON JOSEP (1999): *Als ulls de Déu, als ulls dels homes. Estereotips morals i percepció social d'algunes figures professionals en la societat medieval valenciana*. València, Seminari Internacional d'Estudis sobre Cultura Escrita.
- RIU I RIU, MANUEL (1971): «Activitats d'un notari de muntanya al segle XV». *Estudis d'història medieval*, vol. 4, p. 87-110.
- RODRÍGUEZ BARRAL, PAULINO (2007): *La justicia del más allá. Iconografía en la Corona de Aragón en la Baja Edad Media*. València, Universitat de València.
- SANT GREGORI MAGNE (1968): *Diàlegs. Volum II. A cura d'Amadeu-J. Soberanas*. Barcelona, Barcino.
- SANT VICENT FERRER (1975-1977): *Sermons. A cura de Gret Schib*. Barcelona, Barcino, vol. 3-4.
- SCHMITT, JEAN-CLAUDE (2001): «Les rêves de Guibert de Nogent». *Le corps, les rites, les rêves, le temps. Essais d'anthropologie médiévale*. Paris, Gallimard, p. 263-294.
- THEMA (2012): BERLIOZ, JACQUES / POLO DE BEAULIEU, MARIE ANNE / COLLOMB, PASCAL (dirs.), *Thesaurus Exemplorum Medii Aevi (THEMA)*. Paris, L'École des Hautes Études en Sciences Sociales. Data de consulta: 09/06/2012. <http://gahom.ehess.fr/thema>
- TUBACH, FREDERIC C. (1981): *Index exemplorum. A handbook of medieval religious tales*. Helsinki, Suomalainen Tiedekatemia / Academia Scientiarum Fennica.
- YSERN Y LAGARDA, JOSEP-ANTONI (2003): «Sant Vicent Ferrer: Predicació i societat». *Revista de Filología Románica*, vol. 20, p. 73-102.